

מדבר שקר תרחק

קונטרס הלכתי

בעיניני אמת ושקר

יובל שרלו

מבוא

הרחקת אדם מן העבירה ועשיית סיג לתורה הם מהסממנים הבולטים של דינים שמקורם הוא מדרבנן. בדרך כלל התורה מתיחסת לאיסור המהותי עצמו ומותירה בידי חכמים את החובה להרחיב את תחומיו ולהעשיר את ההגנות עליו. מקום שמדובר בו על התרחקות ולא על האיסור עצמו מעיד על עצמו, בדרך כלל, שמדובר על איסור דרבנן¹.

ישנם יוצאים מן הכלל ספורים שהתורה עצמה צייתה בהם להתרחק, כגון עריות², איסור אכילת ענבים לנזיר³ וכדו'. אחד ממקומות אלו הוא מצות העשה של "מדבר שקר תרחק", שנלמד כצווי להתרחק מאוד מן השקר⁴, לא רק כאיסור לשקר אלא אף כאיסור לגרום שקר בגרמא. חלק מהפוסקים⁵ למדו מכאן שאסורי תורה בדרך כלל לא נאסרו בגרמא, למעט מקומות שהתורה צייתה עליהם במפורש, כגון בשקר.

למרות היקף העשה וחומרתו, למרות דברי הנבואה הרבים המוקיעים חרפת שקר ואוירה חברתית של רמאות, לא מצאנו פסיקה מסודרת בסוגיות אלו, ונכונים גם כאן דברי החפץ חיים בהקדמתו לספרו שמירת הלשון "...וכל אלו הסיבות עיקרם הוא מצד שלא נתקבל במקום אחד ענין לשון הרע ורכילות שיתבאר בו איכותם ועינינם בכלליהם ופרטיהם אבל הם מפוזרים בש"ס וראשונים...".

מאידך, הצורך בפסיקה זו הינו נרחב, כי למרות שנראה שאיסור זה הינו פשוט להגדרה וניתן לסכם את ההלכות בסעיף אחד, "מדבר שקר תרחק", למעשה הדבר רחוק מאוד מן האמת, ופסיקה שיטחית שכזו תעוות את הדרכת התורה בשני כוונים מנוגדים:

האחד - ההוראה של "תרחק" מכילה תחת כנפיה תחומים רבים שאינם נראים כשקר, ומחייבת את האדם להתרחק לא רק משקר אלא גם מחנופה⁶, חוסר אומץ לומר את דעתו⁷ וכדו'. חלקם איסורים הנוגעים לדיינים בלבד, וחלקם כהדרכה לכלל בני האדם. הגדרת האיסור במובנו המצומצם תביא לאי רגישות הלכתית ואי הקפדה על התחומים הנרחבים הכלולים, על פי ההלכה, במינוח 'שקר'. להלן נראה כי ההגדרה המקובלת בין בני אדם למילה 'שקר' הינה מצמצמת מאוד, והיא איננה יכולה להיות ההגדרה ההלכתית של מינוח זה.

השני - מצאנו בתנ"ך ובחז"ל הדרכות רבות, שתובאנה בהמשך דברינו, למצבים בהם מותר לשקר, עיתים במפורש ועיתים בהבלעה או בהערמה, ואף תחומים שבהם חובה לשקר, דבר המכניס את דיני שקר למערכת סבוכה מאוד של פסיקה הלכתית ומעשית.

נבאר את דברינו: האיסור לשקר אינו עומד בחלל ריק. לו המצוה היחידה שהיתה קיימת בתורה היתה האיסור לשקר - היה ניתן להביא רק את הפסיקות המגדירות את המושג שקר במובנו המורחב, וכל שהיה נותר הוא להתמודד עם הכח היצירי של השימוש בשקר. אולם, המציאות מורכבת הרבה יותר. כל מקרה, כל ארוע הלכתי הוא מפגש של צווי הקב"ה המושכים כל אחד לכיוונו, והעשויים להביא להדרכת התנהגות שונה זו מזו. גם הקפדה על אמירת אמת עשויה לפגוע בצוויים אחרים של התורה. חברה שכל כולה אומרי אמת עשויה להיות

¹ ישנם יוצאים מן הכלל: ראה, לדגמא, את הסברו של הר"ן על הר"ף (ריש פסחים) על היחס בין בל יראה ובל ימצא לאיסור אכילת וכדו', אולם בדרך כלל זה נכון.

² "לא תקרבו לגלות ערוה" ועיין רמב"ם הלכות אסורי ביאה כא,א: "...ונאמר לא תקרבו לגלות ערוה, כלומר: לא תקרבו - לדברים המביאין לידי גלוי ערוה".

³ על פי המדרש לפרשת נשא.

⁴ "...מכל דבר שיוכל לסבב שקר כאמרם ז"ל: הוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר" (ספורנו שם).

⁵ חת"ס אבן העזר ד,כ וראה לקמן.

⁶ ראה לדגמא שו"ת אגרות משה יו"ד ג, קלג ולקמן.

⁷ מנין לתלמיד שיושב לפני רבו (שבועות לא ע"א) ועיין שם בר"ח דוגמאות נוספות אך כתב שהם אסמכתא בעלמא ואסורים מדרבנן.

חברה של ריב ומדון, מציאות שבה נפגעים צווי התורה על השלום, על החסד, על השגת יעדים שניתן להשיגם רק בדרך עקלקלה וכדו'. לא ניתן לפסוק רק בתחום אחד, ללא ניסוח משנה מסודרת העוסקת במעמד תחום הלכתי זה בעת מפגש עם תחומים אחרים: מי נדחה מפני מי, מהם כללי ותנאי הדחיה וכדו'. העובדה שמצינו בחז"ל ובמקומות אחרים הדרכות רבות לסטות מן האמת נובעת ממפגש צוויים זה, וממילא יש צורך לעסוק ברובד השני של הפסיקה בתחומי אמת ושקר והוא הרובד של המפגש עם התחומים הנוספים.

העדר פסיקה מסודרת בשלשלת מסירת התורה שבעל פה בתחום זה מהווה בעיה חמורה מאוד הלכה למעשה, ומקשה על קיומו של צווי זה. הדבר מטיל על המבקש תורת אמת לתור אחרי דרכי פסיקה נוספות בתחומים הלכתיים קלאסיים, ואדגים שנים מהם:

א. פסיקה מתוך ספורי התנ"ך:

כפי שנראה לקמן, יש כמה וכמה ספורים בתנ"ך אשר מכוונים לאי אמירת אמת, במובנה המקובל, מסיבות שונות, שעיקרן הוא דחיית האמת מפני צווי אלוקי אחר. אולם יש קשי גדול לראות בתנ"ך בסיס לפסיקה הלכתית. הדבר מוביל לדרך רגישה, מסובכת ומורכבת ביותר שכן יש להתגבר על שלושה מכשולים בסיסיים שבלעדיהם אי אפשר להסיק מסקנות. נסבירם אחד לאחד תוך הדגמת סוגיית הלימוד ממעשה יעקב בלקיחת הברכות:

1. הבנת הסיפור על בוריו: יש לזכור כי הכתוב נותן לנו את הדברים בתיאור מילולי אלוקי, ואין

ערוכה לכך שאכן הבנו את פרטיו ועקרונותיו. האם יעקב אמר "אנכי - עשו בכורך", ויש כאן רק גניבת דעת, או שהביטוי "מרמה" המובא בדברי יצחק הוא ההגדרה הנכונה למה שנעשה? האם מעשה רבקה נעוץ בנבואתה "ורב יעבד צעיר", או שמא היא תוצאה של החלטתה וכדו'. כל אלה הם תנאים מוקדמים לנסיון להסיק מסקנות מן השפור, למרות שנראה שיש בו משקל עצום לפסיקה בנושא אותו אנו מבקשים.

2. ההערכה התורתית והנבואית: האם התורה תומכת במעשה יעקב ורבקה, או שהוא נענש על כך?

האם העובדה שהברכות אכן התקיימו בידו מעידה על הסכמת התורה לכך, או שהעובדה שהוא נענש במידה כנגד מידה - בכך שגם לפניו הובאה נערה במקום אחותה⁸ - מעידה על כך שההערכה תורתית לדבר הנעשה היא אסורה? אי אפשר לצאת מנקודת הנחה שכל מה שנעשה הוא נכון. יש צורך לחפש אחר ההכרעה התורתית האלוקית בתחום זה, והרבה ספורים עשויים להיבחן על ידינו על פי אמות המידה שלנו במקום לתור אחר ההכרעה האלוקית שבדברים⁹.

3. לימוד הלכה למעשה: מהן המסקנות שניתן להסיק מכל הסיפור? בהנחה שאכן הדבר היה מרמה

ובהנחה שהדבר התקבל כרצוי לפני ד' - האם ניתן ללמוד מכאן כי מותר להשיג דבר צודק במרמה¹⁰? האם הדבר תלוי בנבואה קודמת? האם רק לצדיק מותר וכדו'.

דברים אלו הם רק דגמא לבעיה החריפה העולה מתוך בקשת פסיקה בתחומים אלו, אולם ניתן לומר כי מהגמרא, דרך ראשונים ואחרונים, נעשה שימוש נרחב בספורים תורתיים¹¹, ואף בענייננו נשתמש הרבה בדרך זו, אם כי בזהירות מופלגת. עצם השימוש בדרך זו אף הוא זוקק דיון נרחב לעצמו, בעיקר לאור המכשולים

⁸ עיין במדרש בראשית רבה פרשה ע' ולקמן בטבלה על ספורי התורה סעיף 5.

⁹ לדגמא: ספור בנות לוט - צדיקות או זונות מהסוג הגרוע ביותר.

¹⁰ בתחומי הדיון המשפטי יש הרבה דוגמאות כאלה. נביא רק את פסק הרא"ש (כתובות כא ע"א) שיכול אדם לומר פרעתי למרות שלא לוה כלום כדי להיפטר שהרי באמת הוא צודק ולא לוה כלום.

¹¹ נביא רק חלק מהספורים בהם השתמשו הפוסקים בענייננו: אמרי נא אחותי את, בא אחיך במרמה, איך אלך ושמע שאול והרגני, נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לד' אלוקיננו ועוד.

הדורשים התגברות, כפי שהודגמו לעיל בספור לקיחת הברכות, וקונטרס זה בא להתמודד מעט עם דרך זו. שאלה מקבילה קיימת בספורי תנאים ואמוראים (אך לא בדברים שנכתבו הלכה למעשה), הן בתחום מידות החסידות והן בתחום ההיתרים הקיימים במעשיהם - עד כמה ניתן ללמוד ממעשיהם בפועל על עמדתם ההלכתית, ואף כאן נראה כי נעשה שימוש נרחב במקורות אלו.

ב. הרחבת תחומי פסיקה:

חלק גדול מהפסיקה, בעיקר במסכת שבועות דף ל-לא, היא לדיינים. גם על הפסוק מדבר שקר תרחק כותב ראב"ע: 'עם הדיינים ידבר'. שאלה מרכזית בתחום לימודנו היא האם ניתן להסיק מתוך איסורי הדיינים גם לתחומים אחרים, לדוגמא: האם האיסור לתלמיד שיושב לפני רבו ויודע לאדם זכות לשתוק הוא ייחודי לתהליך שיפוטי, או שניתן להרחיבו להדרכה כללית לאדם לומר את דעתו האמיתית ללא מורא מצד צווי התורה מדבר שקר תרחק¹²? האם האיסור המוטל על דיין לשמוע דברי בעל דין ללא נוכחות בעל דינו כולל גם איסור על כל אדם להתמודד עם שאלות הדורשות הכרעה כאשר יש לו נטיה לא הגונה לצד אחד, ללא קשר עם העובדה שהוא אינו דיין, ושהכרעתו זו לא תפגע באחר אלא באמיתותו הפנימית?

הצורך בפיתוחם של כלי פסיקה מקבילים הולך ומתעצם בדורנו, דור ששאלותיו ההלכתיות והתורניות קשורות לסוגיות שהיו 'מת מצוה' במשך שנות הגלות, ויצרו נתק מסוים בשרשרת הפסיקה של עם ישראל. שאלות מלוכה, כהונה, ציבור, צבא וכדו', סובלות מפער עצום שבין חשיבותן ודרגתם ההלכתית - לבין מיעוט המקורות והיעדר מסורת פסיקתית בתחומים אלו. חלק בלתי נפרד מחזון הגאולה ומהעומד בפנינו היום, הוא להחיל את מלכות ד' לא רק על חיינו הפרטיים - אלא גם על חיינו הצבוריים, לא רק על שאלות הלכתיות "קלאסיות" - אלא גם על גאולת התורה מהמסגרות שנכפו עליה עם חורבן ביהמ"ק והצטמצמותה לד' אמות של הלכה פרטית. האתגר התורני והקדושתו דוחף לתור אחרי דרכים נוספות לחשיפת רצון ד' וצויו, וקונטרס זה אף הוא צועד מעט בדרך זו. אמנם, הסיבות שהביאו למציאות הפסיקתית בתחום 'מדבר שקר תרחק' אינן זהות, כיון שהאיסור לשקר לא היה בגדר 'מת מצוה', אך המציאות והשימוש בכלים מכלים שונים שווה, וניתן להקיש מסגיא זו על אחרותיה.

העיסוק בכלים שונים בתחום המהותי מביא גם לידי שוני בעיצובה הניסוחי של כתיבה פסיקתית בתחום זה. הדרך הבסיסית של סעיפי הלכות נשמרת כאן, אולם, כפי שיוכח בהמשך, יש לחלק את הדיון לשני תחומים: הראשון שבהם הוא עצם החיוב להתרחק מדבר שקר והיקף החיוב, ותחום זה מנוסח בדרך הרגילה של ניסוח הלכתי, והשני - מפגש החיוב עם תחומים אחרים שלפעמים דוחים או מקפאים אותו, כפי שהוסבר לעיל. המיוחד בתחום זה הוא שהנושא השני, קרי הדחיה וההקפאה, כפוף לא רק לשאלות הקשורות במעשים אלא גם לתחום ההנעה והמוטיבציה, ומעבר לכך, הדבר תלוי גם במציאות המשתנה. הפוסקים תחמו את תחומי ההתר בגדרים של כוונה, יראת שמים וכדו', כפי שיוכח בהמשך, וממילא הענין ההלכתי שסוגיא זו מעוררת מוכפל. על - כן, אי אפשר לרשום את הדברים בדרך המקובלת של סעיפי הלכות, כיון שלא ניתן להגדיר את כל המיכלול ולעסוק באין ספור האפשרויות של המפגשים בין התחומים השונים. להלן נראה כי צורת הפסיקה שנבחרה תהיה העמדת עקרונות לפסיקה, וכפיפות כל ההלכות הפרטיות שבהמשך לעקרונות אלו. בדרך בסיסית זו של פסיקה הלך ה'בן איש חי' בשתי תשובות שפירסם בהסתר שמו בשו"ת תורה לשמה (שסד, שעא). שתי תשובות אלו הן המעצבות המרכזיות של קונטרס זה, ואנו הולכים בנאמנות בעקבותיהן. בתשובה הראשונה קבע הרב שאין אפשרות לנסח ניסוח כללי ומקיף של דרכי ההיתר, ועל כן לא הביא פסיקה מעין זו. ה'בן איש חי' פרש

¹² ראה לעיל הערה 7 שאכן כך כתב הר"ח, וממנו למדנו את דרכינו.

לעיני הלומד את כל המקומות בש"ס שנראה בהם שאיסור השקר וחובת אמירת האמת נדחים מפני סיבות שונות, והשאיר את הסקת המסקנות ללומד, תוך כפיפות לתנאים היסודיים שבראש ובסיום דבריו. בתשובה השניה הציב את ההגבלות ואת התנאים בפרוט רב, ואלו יפורטו להלן.

ההתעוררות לעיסוק בענין זה באה גם ממערכת ההכנות לקראת השרות הצבאי המקובלת בישיבתנו. כמקומות אחרים, רוב העיסוק שלנו הוא בדיני שבת, כשרות, ערובין וכדו', סוגיות מרכזיות בחיים התורתיים בכל אתר, עם השלכה מיוחדת למציאות שבשרות הצבאי. בתחומים אלו, השאלות וההתלבטויות מוכרות, וניתן לעמוד בקשיי הפסיקה, יחסית, ללא קושי, וכל שיש לעסוק בו הוא בקשיי הביצוע. רוב ההתמודדויות של הבחורים בשרות הצבאי (ובחיים בכלל) אינן בתחומים אלו, אלא בתחומים חברתיים, וביניהם: דיני לפני עוור, מסייע, הוכח תוכיח, שמירת הלשון וכדו', ודווקא באלה אנו עוסקים מעט מאוד, לא רק בגלל מה שכבר הנביאים צווחו עליו והרחיב על כך החפץ חיים, אלא גם בגלל מיעוט המקורות שבענין. כמה פעמים נתקל בחור בפיתוי לשקר ולפתור עצמו מעול מסוים? מתי נכון הדבר לסטות מדרך האמת ולא ליפול קרבן ל'נבל'? לו היו אלו רק שאלות של יצר טוב מול יצר רע, כאשר הראשון היה מלמד הלכה ברורה של איסור מוחלט, היתה זו שאלה שהיתה נפתרת בדרך של חיזוק כושר העמידה בנסיגות שהקב"ה מגלגל על האדם. אולם, כיון שקודם לשאלת היכולת עומדת השאלה מה נכון לעשות בהקשר זה, האמנם ההלכה מחייבת להסתכסך עם כולם באמירת אמת, האמנם ההלכה מחייבת לומר אמת גם כאשר העומד מנגד מנצל אמת זו להתגוללות ולהתעללות, אימתי מותר לנקוט בדרכים אחרות - הדברים קשים שבעתיים, שכן קודם לחיזוק הרצון חייבת לבוא הגדרת אמת וחיובה ההלכתי.

קונטרס זה בא לפתוח בדרך של פתרון בתחום זה, ותוך כדי הלימוד מתבררת מעט לא רק סוגיית 'מדבר שקר תרחק' אלא גם נסיון לעיצוב הלכתי שונה מהרגיל (בגלל הסיבות שהובאו לעיל) של הלכות מתחומים אלו. ייתכן ויש בכך מבוא לצורתם של דרכי פסיקה נוספות המתחייבות מאופיין של חלק מהשאלות המתחדשות בימינו.

ספורי התורה

בפרק זה אנו נבקש להדגים חלק מהשאלות העולות בניסיון לפסוק מתוך ספורי התורה. הרבה הנחות עומדות בבסיס טבלה זו, אך העיקרית שבהן היא שדבריהם של הפרשנים לתורה מהווים אף הם פסיקה הלכתית, אם - כי בעוצמה נמוכה יותר מפסק "רגיל", שכן כובד השאלה למעשה, לא עמד על כתפי הפרשן¹³. נסכם ראשית את דברינו בטבלה שתציג את השאלות בשלושת שלבי הדיון ולאחר מכן ננסה לענות על חלק מהם.

הספור המקראי	השאלות בתחום המעשה (לדוגמא)	השאלות בתחום הערכת התורה (לדוגמא)	השאלות בתחום המסקנות
"אמרי נא אחותי את" (בראשית יב)	האם דברי אברהם הינם שקר או אמת (1) ? האם היתה זו גניבת דעת ? האם הוא אכן היה בסכנת חיים ?	האם מעשהו מוגדר כחטא לפי התורה ? (2)	האם ניתן להסיק מכאן הלכות בתחום היתר שקר במצבי סכנה ?
אנכי עשו בכורך (מירמת הברכות)	האם צימצם יעקב את שקרו: אנכי - עשו בכורך (3), האם הורו לרבקה בנבואת ורב יעבוד צעיר לומר כך ליעקב (4) וכדו'	האם נענש יעקב או בניו על מעשיו ? (5)	אלו הלכות ניתן ללמוד בתחום שקר במצבים בהם השקר תומך בצדק ? (6)
המקלות בשקתות המים	האם הטכניקה הזו היתה מוסכמת ? מקובלת ?	האם הדבר היה נכון בעיני ד' ?	אלו הלכות ניתן ללמוד מכאן בתחום "עם נבר תתבר" ?
נלכה נא שלושת ימים ונזבחה לד' אלוקינו	האם דברי משה הינם שקר, או שזו אכן היתה הכוונה המקורית ? או שמא זהו ניסיון לפרעה ? (7)	כאן השאלה לא עולה כיון שזהו צווי של הקב"ה.	אלו הלכות בתחום הפוליטיקה העולמית ניתן ללמוד מכאן ?

הערות ופרוש הטבלה:

1. יש לזכור כי אברהם מנמק את מעשהו לאבימלך בפרק כ' בהסבר כי אכן אחותו היא אך לא בת אביו וכדו'. כלומר: לרואה במעשהו של אברהם חטא - הדבר אמור גם לגבי "גניבת דעת" שכזו, ואילו לרואה בדברים את ההדרכה הנכונה ייתכן שיש לצרף הגבלה הלכתית שאף שהדבר נעשה - יש לעשותו בדרך של צמצום השקר עד כמה שניתן.

2. נביא כאן מחלוקת בין הרמב"ן לאברבנאל שאינה קשורה ישירות לדיוננו, אולם היא מהווה דוגמא נוספת לבעיית ההערכה התורתית של מעשה אדם, ומדגימה את הבעיות שבדבר. הנושא הנידון כאן הוא סיכונה של שרה בלקיחתה לבית פרעה [ומשמע מדבריו של הרמב"ן שהוא מניח שהיה אפשר למנוע זאת]:

¹³ ענין זה קשור לסוגיית לימוד מדרכי האגדה. ראה בקיצור באינצקלופדיה התלמודית ובנימוקים.

"...ודע, כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא את אשתו הצדקת במכשול עוון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש בא' כח לעזור ולהציל..." . דברי רמב"ן אלו קובעים כי אברהם אבינו חטא בכך, וזאת פרשנות משמעותית הקובעת כי הקב"ה רואה את מעשהו של אברהם באור שלילי. אולם, עדיין לא ניתן להסיק מסקנות הלכה למעשה, שכן לא ברור האם זוהי נורמה המחייבת את כולם ואוסרת לסכן אדם במצבים דומים, או שהדבר הוא חלק בלתי נפרד מההבטחות האלוקיות שקיבל אברהם אבינו ואין לכך השפעה על מעשינו שלנו.

האברבנאל בפרושו להגדה של פסח חולק על רמב"ן מכמה סיבות, חלקן פרשניות, שאינן נוגעות לעניינינו וחלקן קובעות (בשם הר"ן) כי "הדבר הזה היה אחד מהנסיונות שנתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם ואיך ייחשב לו זאת לעוון" ? כלומר: אליבא דאברבנאל, מעשהו של אברהם היה נכון, ועובדה היא ששנה במעשה זה בספור אבימלך, וא"כ אי אפשר להגדירו כחטא !

לפי דברינו, עלו במחלוקת זו שלוש השאלות: מה היתה המציאות (האם היה ניתן למנוע את לקיחתה), מהי ההערכה האלוקית על מעשהו (לרמב"ן זהו כשלון, לאברבנאל זוהי עמידה בנסיון), ומהי ההדרכה ההלכתית שאנו יכולים ללמוד מסיפור זה.

3. כפרושו הידוע של רש"י.

4. ייתכן שההיתר שנתנה רבקה לעצמה, וצויו של יעקב על כך, נבע מפרשנות הנבואה האלוקית שנאמרה לה. כך משמע מתרגומו של אונקלוס לפסוק "עלי קללתך בני" - "...עלי אתאמר בנבואה..." .

5. זוהי אחת מהסוגיות הדורשות במה לעצמה. נזכיר, מחד, שני מאמרי חז"ל התומכים בקביעה כי יעקב אכן נענש: האחד (בראשית רבה פרשה ע), השם בפי לאה את העובדה שמה שעשה יעקב לאביו (שם הצעיר לפני הבכור) עשה לבן ליעקב (לאה לפני רחל), ויש לראות בכך מידה כנגד מידה אלוקית, ולא היתה שלוחה, שלא מדעתה, של המקום. והשניה - הקישור שנעשה בין זעקתו של עשו לבין זעקתו של מרדכי בשושן (בראשית רבה סז, ד). אולם יש מפרשני המדרש שפרשו שם שהכוונה היא לצערו של עשו על מעשה מכירת הברכות מרצונו, ולא על העוול שנעשה לו. מנגד נזכיר את העובדה שיעקב אכן קנה את הבכורה, וכאן היה נעשה עוול על ידי עשו, שלרבקה היתה נבואה וכדו'. סוגיא זו מאפשרת גם פתרון שלישי, מורכב ומסובך, של היתר לכתחילה לעשות כך אולם תשלום מחיר על צד העבירה והתוצאות שבכך, ואין כאן מקום להאריך בפיתוחה של אפשרות כזו¹⁴.

6. לעניינינו ניצב אחד מהמקורות הראשיים לבירורנו, שעשוי להיות מורה דרך, אולם הפרשנות הדורשת הכרעה מדגימה היטב את הבעיה בלימוד מפרשיות תורתיות או נבואיות. שהרי אם נאמר שיעקב נענש על כך, ללא התחשבות בכל הנסיבות שהיו עשויות להתפרש כחיוב לשקר, יש לכך משמעות הלכתית רחבת היקף, כשם שכל אחת מהפרשנויות האחרות טומנת בחובה הדרכה שונה ומשמעותית לא פחות.

עיי' בגמרא סנהדרין צב ע"א הלומדת מסיפורנו שכל המחליף בדבורו כאילו עובד עבודה זרה, וייתכן שניתן לראות בכך מקור נוסף בחז"ל לאיסור לראות את מעשהו של יעקב כהיתר הלכתי.

7. נחלקו פרשנים בשאלה מדוע גומדה יציאת מצרים כל כך, מדוע לא דרש משה מפרעה שישלח את ישראל כדי להקים את בית המקדש, אלא עטף את בקשתו בכעין פיתוי שמדובר על שלושת ימים בלבד. הר"ח קובע "חס וחלילה שיהיה הדבר הזה ערמה כדי לברוח, אלא כדי לקבל את המצוות כי רצה הקב"ה להכניסם

¹⁴ ראה לדוגמא את ההלכה בענין תענית חלום בשבת, שיש להתענות ביום ראשון תענית על שהתענה בשבת (למרות שיש היתר ואולי אף חובה להתענות בשבת). ראה גם את אחד מפרושי הרד"ק לאי בניית בית המקדש על ידי דוד בגלל שפיכות הדמים, למרות שנעשתה כדן.

במצוות מעט מעט שהרי נצטוו תחילה על השבת במרה ... " (שמות ג,יח). כלומר: הכוונה בשלושת הימים היא לשלושת הימים שלאחר קריעת ים סוף ששם אמנם החלה קבלת מלכות שמים ועול מצוות. אולם לא ברור מתוך דבריו מדוע הפרוש שהוא יוצא נגדו הינו 'חס וחלילה', האם בגלל גימוד ההופעה האלוקית, וא"כ אין לכך השפעה של ממש על לימודנו, או שיש כאן פסיקה סמויה בתחום מדבר שקר תרחק - לא ייתכן שהקב"ה יצווה לשקר, גם לא כשעוסקים בפוליטיקה עם מלך אכזר ורשע.

אולם במדרש מופיע גם "...לפי שהמצרים משתחווים לבהמות כאלוה, דרך שלשת ימים נלך במדבר בדי להטעותן..." (שמות רבה יא,ג ומפורש יותר בפרשה ג', סח), ומכאן מסקנה רחבה ביחס להיתר לשקר במצבים אלו.

8. בענין זה נחלקו הרבה, ואביא כאן רק את שני פרושי הרד"ק:

א. "...ויש מפרשים כי הקב"ה אמר לו כך: אני אמרתי לך שתלך בהצנע ואתה אמרת ושמע שאול והרגני עתה אני אומר לך שתלך בפרהסיא..." לפירוש זה אין משמעות לעינינו.

ב. "...והטעם כי אף על פי שהקב"ה עושה נפלאות עם יריאיו ברוב הם על מנהג העולם, וכן על מנהג העולם היה ליעקב לירא מפני עשו ולדוד (נלע"ד שצריך להיות: ולשמואל) מפני שאול אם היה מושח מלך בחייו והיה לו לבקש תחבולה איך אלך..." פירוש זה נראה כחורג מפירוש תנ"ך בלבד ונראה שהוא מעצב פסיקה הלכתית.

9. כאמור לעיל, אם הפירוש השני שהובא בשם רד"ק הוא הנכון, וכך נראה שפרשו חז"ל (יבמות סה ע"ב) יש לכך משמעות הלכתית רחבת היקף ועיין בניסוחם של חז"ל שם ובהמשך דרכנו.

פסיקה הלכתית בתחום 'מדבר שקר תרחק'

א. היקף האיסור

בפרק זה אנו מבקשים לבחון את היקף האיסור. אחת מהשאלות היסודיות הנוגעות לנקודת ההנחה של ההלכה היא השאלה האם האיסורים הנוגעים לדיינים והיושבים לפנייהם מועברים גם לבני אדם שלא במסגרת דין. חלק גדול מהגמרות העוסקות בחובת ההתרחקות מדבר שקר נוגעות לדיינים, ויש לבחון האם, מבחינה הלכתית, הדוגמאות המובאות בגמרות נוגעות רק לדיינים, או שהדיין הוא העומד בראש המחויבים להתרחקות מן השקר אך הגדרת המצוה כוללת את כל בני האדם. אנו נראה כי אכן חלק מהפוסקים העבירו את החיובים להתרחק מן השקר מן הדיינים גם אל מנהיגי הציבור, וכן לסתם בני אדם.¹⁵ אנו לא נעסוק בלימודנו בתחומים הקשורים לתהליך המשפטי אלא בתחומים אחרים.

עקרונות:

מאמרי חז"ל רבים נכתבו על חומרת שקר, נזכיר מעט מאוד מהם:

א. על שלושה דברים העולם עומד: על הדין, אל האמת ועל השלום.

II. ארבע כיתות אין מקבלות פני שכינה... כת שקרנים¹⁶.

III. איסור שקר מיוחד בכך שבו נאמר שיש להתרחק מדאורייתא¹⁷.

IV. אמר ר' אלעזר: כל המחליף בדבורו כאילו עובד עבודה זרה...¹⁸.

V. לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה¹⁹.

VI. חותמו של הקב"ה אמת.

אלו הן רק דוגמאות אשר מלמדות על הכלל כולו. אנו עוסקים בסוגיית יסוד הנוגעת לחותמו של הקב"ה שהוא אמת. לכך יש גם משמעות הלכתית, כיון שרמת האיסור ומקומו נוגעת גם לזהירות הפסיקתית. ניתן, לכאורה, לקבוע, כי בכל מצב של ספק יש להחמיר חומרה יתרה בתחום הזהירות מן השקר, גם בגלל שזוהי חובה מדאורייתא וככל ספק מן התורה יש להחמיר בה, וגם בגלל שהעולם מושתת על אמת זו והיא חותמו של הקב"ה.

ב. הלכות של 'מדבר שקר תרחק' העוסקות בהיקף האיסור

¹⁵ ראה לדגמא בפרק הבא בהערה 23.

¹⁶ סוטה מב ע"א.

¹⁷ ענין זה שימש לפוסקים יסוד גם בדינים אחרים. עיין חת"ס אבה"ע ג, כ שלמד מכאן שאין גרמא באיסורים אחרים כגון בשר בחלב אלא רק בעניני שקר.

¹⁸ סנהדרין צב ע"א.

¹⁹ שבת קיט ע"ב.

א. איסור שקר קיים גם אם לא נגרם נזק.²⁰ מכאן נראה שיש לאסור ספורי רעים שאינם נכונים, צי'זבאטים וכדו' אע"פ שאינם פוגעים באף אחד, בגלל שהם שקר העומד בפני עצמו, אלא אם כן אף השומע יודע שאינם אמת.

II. ככלל אזהרה זו מופיע גם איסור חנופה,²¹ וכל המתחנף אינו מתרחק מן השקר. נראה שאיסור חנופה נשאר גם כאשר יש בזהירות בו פגיעה בדרכי שלום.²²

III. איסור זה קיים גם בהונאה שאין בה שקר, שהשקר נאמר דווקא כדי שהאמת תתקבל, וזאת במקרה שלו היה השני יודע את כל העובדות לא היה מאמין למספר למרות שהדברים אמת.²³ כלומר: אין לשקר גם במקום שמגמת השקר היא שדבר אמיתי יתקבל.

IV. גם שתיקה נחשבת לדבר שקר במקום שצריכים להיאמר דברים. מקור לענין זה הוא דין תלמיד היושב לפני רבו ורואה זכות לזכאי ושותק ועל ידי כך עובר על מדבר שקר תרחק.²⁴ מכאן למדו הפוסקים שחובת מדבר שקר תרחק גוברת על לא תענה על רב.²⁵ אולם יש שכתב שזה רק אם רואה זכות לענין אך אם רואה זכות לעשירי ישתוק,²⁶ ודבריו תמוהים, ולא הובאו בפוסקים אחריו, וכן העיר המהרש"א שלא דווקא.

V. אין למנות אדם לתפקיד צבורי אם נכשל בעבירה כגון נשבע על שקר.²⁷ נראה פשוט לומר שזה רק אם לא תיקן את חטאו.

VI. איסור שקר הוא גם בכתב.²⁸

VII. איסור דומה יש לאחד בפה ואחד בלב.²⁹ מכלל הזהירות בעיניני שקר הוא שלא לדבר אחד בפה ואחד בלב אלא לומר את אמתתך הפנימית, שוב, בכפוף לדרכי ההתר שבפרק הבא.

VIII. מכלל החובה שיהא הן שלך צדק ולאן שלך צדק, כלומר שאדם יעמוד מאחורי דבריו ויקיים אותם.³⁰ מכאן התוקף ההלכתי לאמירה ולהבטחה, לעמידה בזמנים שנקבעו וכד'. זו אינה רק מידת חסידות אלא חובה הלכתית.

²⁰ ענין זה הוא העומד במוקד הדיון בשו"ת ציץ אליעזר טו, יב ושם הרבה מקורות בענין. הדברים קשורים לשיטת הרמב"ן ביחס שבין 'עד שקר' ל'עד שווא' ואכמ"ל. בעיה בפני עצמה היא איסור גניבת דעת הבריות (עיין רמב"ם דעות ו, ב), ונביא לה בהמשך הערה מיוחדת. יש לבחון מה היחס בינה לבין החיוב של "מדבר שקר תרחק". מן המקורות הקובעים כי אדם עובר על מדבר שקר תרחק גם אם אינו גורם נזק נציין את ר' יונה בשערי תשובה, שער שלישי קפו.

אולם לא נכחד כי ביראים סימן רלה מופיע כי ללא נזק לא עובר על הלאו, אך עיין בציץ אליעזר שם המצמצם מאוד את היקף דברי היראים הנ"ל.

²¹ איסור חנופה קשור גם לתחומים אחרים ובמצבים מסוימים אינו עומד אף בפני פקוח נפש. עיין אגרות משה אר"ח ב, נא דיון נרחב לענייננו, ושם עוסק בבידור האיסור של הגדלת שבחו של אדם יותר ממה שהוא באמת, וקובע גדרים התלויים בכמות ובידיעת הצבור.

²² אגרות משה שם.

²³ כך פסק ר' משה פיינשטיין באגרות משה י"ד ג, קקל בענין מקח וממכר שעל המוכר לחשוף הכל לפני הקונה (גם אם אין בעיה של אונאה בדיני אונאה) מדין "מדבר שקר תרחק". מקור זה חשוב לענייננו כיון שר' משה פיינשטיין מסיק מדינים הקשורים לדיינים דינים לגבי מוכר, ואינו מצמצם את הדין לדיין.

²⁴ שבועות לא ע"א ועיין גם בתוס' כתובות דף סט ע"א.

²⁵ שו"ת הרא"ש סד, ב. עיין גם בדבריו הנפלאים של בעה"מ בהקדמתו לספרו (במסכת ברכות) על המחויבות לאמת מול הרצון שלא לחלוק על רב!

²⁶ שו"ת חיים ביד לר' חיים פאלגי סימן סט, ומביא דין זה בשם כמה פוסקים.

²⁷ שו"ת מים עמוקים (מפוסקי קושטא במאה ה"ז למינינם) ב, נג. פסיקה זו חשובה כיון שהרא"ח לומד דין זה מהאיסור לשתף פעולה עם עד שאינו הגון, ושוב יש כאן השלכה של דין הקשור לכאורה לדיינים ולתהליך דיון על מהלך ציבורי.

²⁸ ציץ אליעזר טו, יב ושם הרבה מקורות.

²⁹ בבא מציעא מט ע"א.

³⁰ שם.

IX. נכון לסכם פרק זה בדברי הספורנו שהובאו בראשית דברינו להתרחק מכל דבר שמביא לידי שקר, וזאת החובה ההלכתית העקרונית

ג. דרכי ההתר והחיוב לשנות

כאמור לעיל, פרק זה חייב להיות מורכב משני שלבים, וזאת בגלל העובדה שאין בו ניסוח הלכתי אשר יכול להתמודד אפילו עם רוב המקרים, אלא תקדימים ומעט עקרונות המופיעים בחז"ל. על כן נביא בראש דברינו את התנאים וההגבלות, ולאחר מכן נעסוק בפרטים, דבר דבור על אופניו.

הגבלות:

הגבלות רבות מצויות בפוסקים למסקנות העולות מהגמרות, ומהסיפורים המופיעים במקורות השונים, הקובעים מצבים בהם איסור שקר נדחה מפני צוויים אחרים. משמע, כל הסעיפים בפרק זה המתירים ואף מחייבים לומר שקר כפופים למערכת הגבלות זו, והפיכתם לעקרון פסיקתי או לחוק כללי תלויה בכך שאין הם מנוגדים לעקרונות אלו. כל העומד בפני מצבים המצויים בפרקנו צריך לשאול את עצמו, ראשית, האם הוא עומד בתנאים אלו, ורק לאחר מכן יוכל לעסוק בנושא עצמו. כאמור לעיל, אנו הולכים כאן בדרכו של ה'בן איש חי'.

א. כל פסיקה בתחום דחיית "מדבר שקר תרחק" הינה מקומית, חד פעמית ואינה גורפת. יש לראות בה הוראת שעה מקומית ולא להופכה להתנהגות כללית.³¹

דגמא: ההיתר לשנות מפני השלום אינו מהווה היתר גורף למדיניות התנהגותית שקרית.

II. שיקול הדעת חייב לכלול בתוכו זהירות מפני חלול השם.³²

III. דחיות אלו מחייבות מניע של יראת ד' והן כפופות תמיד למוטיבציה האמיתית של רצון ד'. ענין כוונת המשקר הוא פרט מהותי בהיתר, ואינו רק מידת חסדיות. בכך מתייחדת הפסיקה בתחום זה, ונותנת משקל גדול למעשה הנעשה מתוך יראת שמים.

IV. במקומות בהם הותר שקר והדבר אפשרי, יש לאמרו בדרך המצומצמת ביותר ולהתכוון למשמעות אחרת.³³

V. נראה שהגבלות החפץ חיים בתחום אמירת לשון הרע, במקומות שמותר או חובה לאמרו, שייכות גם כאן, כגון: שלא ישקר יותר משצריך, שאין דרך אחרת לפתור את הבעיה וכדו', ולא הבאנום כאן בפירוט.

הלכות

א. חובה³⁴ לשנות מפני השלום.³⁵ בספר חסידים צמצם דין זה וקבע שהוא רק על לשעבר אבל לא לכתחילה,³⁶ אולם הרבה מפוסקי ההלכה חלקו עליו.³⁷ פסק זה הינו משמעותי ביותר, שכן לא יכול אדם לבוא ולומר שהוא מחמיר על עצמו ואינו משנה, כיון שחובה לשנות!

³¹ "...ואין לעשות היתר זה בכל גוונא..." (שו"ת תורה לשמה לבן איש חי סימן שעא בהיתרו לזייף צוואה כדי להעמיד דבר על דין תורה), ועיין לקמן.

³² "...ותחילת הכל יהיו רואים היטב את הנולד שלא יצא מזה חילול ד' ח"ו" (שם) וכן בשו"ת הרמ"א סימן יא.
³³ ענין זה נידון הרבה בפוסקים, שכתבו שיש הרבה גמרות ולימודים שבהם התכוונו אומריהם בלבותיהם לענין אחר. עיין רש"י גיטין סב ע"א "לא היה מתכוין לברכו אלא לבו היה לרבו..." ובעוד מקומות, ונזכיר כאן גם את דרשת אנכי - עשו בכורך.

ב. לעולם תהיה דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. משמעות הלכה זו, שהובאה כסיכום למחלוקת ב"ש וב"ה נתונה במחלוקת ראשונים, שכן לא ברור האם נחלקו ב"ש וב"ה בענין מדבר שקר תרחק או בשאלה האם בדברים עצמם יש שקר או אין. אולם הדוגמא המובהקת של ריקוד לפני הכלה מעידה על המגמה ההלכתית בדברי בית הלל.

ג. עם נבר תתבר³⁸. פסק גמרא זה קובע כי יש היתר לשנות בדבריו כאשר העומד מנגד מתיחס אליך במטבעות של התעללות, שקר וכדו'. לפסיקה זו משמעויות רבות אך יש צורך להגבילה בגדרים שנאמרו לעיל כמבוא לפרק זה.

ד. מותר לשקר כדי להעמיד דבר תורה³⁹.

ה. מותר לדיין להטעות אדם הרוצה ליבם שלא לשם שמים⁴⁰, ויש לדון עד כמה ניתן להרחיב ענין זה לתחומים אחרים.

ו. אמוראים הטעו טרדנים בדברים שאינם אמת⁴¹.

ז. ישנה הדרכה נבואית, לשיטות מסוימות, לנהוג ב כללים הרגילים של הפוליטיקה בעינינים של מדיניות⁴². הלכה זו נוהגת הן לגבי מדיניות כללית והן לגבי פעולה של אדם פרטי במסגרת העולם.

ח. אהרון הכהן היה משנה כדי להשכיח שלום.

ט. "למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה". יש פוסקים שלמדו מגמרא זו את החובה לשנות כדי שלא להתבדות⁴³.

י. תלמידי חכמים נוהגים לשנות בג' דברים⁴⁴: במסכת, פוריא ואושפיזא⁴⁵.

יא. מצינו שאמוראים הדריכו לומר ביום הקזה דברים שאינם אמת כדי⁴⁶ שירכו בסעודתן.

יב. מצינו שתנאים לא אמרו אמת כדי שלא להעליב⁴⁷, או כדי להימנע ממחלוקת⁴⁸, או כדי להסתיר את מצוקתם⁴⁹.

³⁴ נקטנו לשון חובה על פי דברי הנמו"י על ב"מ כג ע"ב שפסק שמצוה לשנות מפני השלום מהגמרא ביבמות (סה ע"ב) "איך אלך ושמע שאול והרגני". גם בשו"ת הרמ"א סימן יא כתב במפורש ששנוי מפני השלום דוחה את דין מדבר שקר תרחק.

³⁵ בענין זה רבו המקורות הן בחז"ל והן בפוסקים. נזכיר חלק מהם: הפסיקה מספור מעשהו של שמואל שמצוה לשנות מפני השלום (יבמות סה ע"ב), וכן שם שזו מידתו של הקב"ה מכך שרבוש"ע ציטט את דברי שרה "ואני זקנת". גם בפוסקים הביאו גמרות אלו ופסקו כך להלכה, וראה לדגמא את הספור הארוך והקדמתו בשו"ת הרמ"א יא. וראה לקמן.

³⁶ ספר חסידים תכו, ועל כן אסר לומר לגוי או ליהודי שאין לו כסף להלוות לו גם אם פוחד שלא יחזיר ויצא מזה מריבה, כיון שזה לעתיד.

³⁷ עיין בשו"ת רב פעלים חו"מ גא, שנקט בשתי דרכים: הראשונה שבהן היא צמצום דינו של ספר חסידים והעמדתו רק במצבים שאין שתי פרשנויות אפשריות וכדו'. השניה - דחייתם לגמרי מההלכה, וכן בשו"ת תורה לשמה שסד.

³⁸ כך פוסקת הגמרא מהתנהגותו של יעקב אבינו מול לבן ומדרשת אחיו אני ברמאות ב"ב כג ע"א ומגילה יג ע"ב.

³⁹ כך פוסק הבן איש חי בשו"ת תורה לשמה שעא. נראה שניתן לצרף לכאן גם את הפסיקה ביבמות קו ע"א שנמנע מאדם הייבום בתואנת שקר כיון שלא התכוין ליבם לשם שמים.

⁴⁰ יבמות קו ע"א.

⁴¹ בבא בתרא קנג ע"א.

⁴² ראה את אחד מפרושי הרד"ק ל"איך אלך ושמע שאול והרגני" שהובאו לעיל בטבלה ובהערה 8 שם.

⁴³ ברכות ד' ע"ב.

⁴⁴ ב"מ כג ע"ב.

⁴⁵ לא נאריך ברור מושגים אלו. נדגיש רק כי למרות שבגמרא הדבר נראה כנוהג של תלמידי חכמים בלבד - הרי בפוסקים (לדוגמא בנמו"י שם) נראה שזו הלכה להיתר לכל אחד.

⁴⁶ שבת קכט ע"א ושם על פי פרוש רש"י. יש לדייק שם כי למרות שהיתה להם דרך אחרת בחרו בדרך זו של ערמה, דבר העומד בסתירה מסוימת לדברים שכתבנו לעיל על שימוש בדרך זו של הערמה כמוצא אחרון.

יג. תופעה נפוצה בגמרא היא הבאת דברים בשם אדם אחר כדי שיתקבלו להלכה⁵⁰

יד. נראה שמותר לשנות לצורך מתן צדקה⁵¹.

טו. מצינו, שאליבא דמדרש, תלה משה את הריגת עם ישראל בדברי ד' כדי שישמעו לו⁵².

⁴⁷ סיפור שמואל הקטן בעיבור השנה סנהדרין יא ע"א.

⁴⁸ ביצה כ' ע"א: נקבה היא ולזבחי שלמים הבאתיה.

⁴⁹ תחילתו של ר"א בן הורקנוס - אדר"נ פרק ו'. הנוסח שלפנינו מזכיר שר"א שתק אך הבן איש חי מביאו שנוסח אחר.

⁵⁰ נביא רק חלק מהדוגמאות: שבת קטו "אתא איגרא ממערבא" כדי שישמעו לו, ערובין יד ע"ב "הא' אמרה וגמירנה לה", ושם נא ע"א "כי היכי דלקבלו מיניה, ועיין בשו"ת רב פעלים חו"מ ג,א שלמד מגמרות אלו שמותר לדיין לומר איני יודע וזאת כדי להוסיף דיינים אחרים וכן במגילה י' ע"א, קדושין מד ע"ב, ב"ק יא ע"ב ובעוד הרבה מקומות.

⁵¹ "אשרי משכיל אל דל" - נתינת צדקה בטוענת שקר בירושלמי שקלים ה,ד, וכן שם בבבא מציעא ב,ג ענין דומה.

⁵² תנא דבי אליהו רבה, פרק ד'.

ד. סכום עקרונות פסיקה- שעת הדחק

מבוא:

ברוב המקרים ניצבים המשרתים בצבא בפני מציאות כשאינן ביכולתם לעסוק בבירור הלכתי מסודר, ואינן באפשרותם לפנות לרב ולפוסק מוכר. מציאות זו מחייבת נתינת כלים ביד החיילים לשאילת השאלה הנכונה, ולגיבוש עקרונות פסיקה, לפחות לשעת הדחק. עקרונות אלו אינם מחליפים את הדרך המקובלת לפסיקת הלכה, של בירור הלכתי על ידי פוסק מוכר ומוסמך, אלא משמשים ככלי עזר במצבי דחק.

בעיקר בסוגיתנו, אשר לאור האמור בתשובת ה'בן איש חי' לא יכולה להיות פסיקה מסודרת ושגרתית בגלל אופי השאלה, יש לתת ביד החייל כלים שישימשו בידו לברר עד כמה שניתן באותו מצב את הפסיקה ההלכתית במצב זה. כיון שכך ננסה לסכם בקיצור את השאלות שעל כל אחד לשאול את עצמו כשהוא ניצב במציאות שכזו, ולגבש דרך להתמודדות הלכתית בשעת הדחק.

עקרונות הלכה למעשה:

א. קיימת חובה מדאורייתא להתרחק מדבר שקר. ההגדרות של דבר שקר רחבות מאוד וכוללות גם שתיקה במצבים מסוימים וכדו'. נקודת המוצא ההלכתית היא שיש להתרחק הרבה הרבה מן השקר.

ב. ישנם מצבים שהחובה להתרחק מדבר שקר נדחית. תנאים הכרחיים לפסיקה בעזרת מצבים אלו הם:

1. מניע של יראת שמים.

2. זהירות מחילול השם אפשרי⁵³.

3. התיחסות לארוע כחד פעמי ולא שיטתיות של שינוי.

4. נסיון לצמצם את מידת השקר וישירותו עד כמה שניתן.

ג. המצבים בהם חובה זו נדחית רבים ומגוונים ולא תמיד ניתן להגדירם. מהמאמרים בגמרא ומספורי התנ"ך, תנאים ואמורים, עולה תמונה רחבה של מצבים אלו, וביניהם: שלום, עם נבר תתבר, העמדת דין תורה, סכנה, ענווה וצניעות, צדקה ועוד.

סיכום:

במאמר זה ביקשנו להתמודד עם שאלת היסוד בתחום דרכי פסיקת ההלכה במציאות מורכבת. טענתנו, ההולכת בעקבות דברי ה'בן איש חי', היא שדרכי כתיבת ההלכה הרגילים אינם יכולים למציאות זו. הדבר נובע משתי סיבות. הראשונה - המקורות להלכות אלו אינם מנוסחים בדרך המשפטית המקובלת. הם יונקים מסיפורי התורה והנביאים, מהתנהגויות של חכמי התורה ומדרכים שונות מאשר המשא והמתן ההלכתי המקובל. השנייה - לא ניתן לשרטט את כל אין ספור האפשרויות הקשורות לסוגיית האמת והשלום. אנו מציעים דרך מסוימת לפסיקת וכתובת הלכות בסוגיות אלה. בכך אנו מבקשים להמשיך את מפעל ה'חפץ חיים', בהשבת גדולת מצוות הדיבור למקומן, כחלק מסוגיות רחבות של התנגשות הלכות בעולמה של תורה.

⁵³ הגדרת חילול השם דורשת דיון לעצמו ואם יסייע ד' בעדנו נעשה זאת בעתיד.

תיקונים קלים למאמר על דבר שקר תרחק

הערות כלליות:

1. לשים לב שהוספתי ליד הכותרות הראשיות אותיות כמו "א. מבוא"; " מדבר שקר תרחק" כדי להקל על הקורא לארגן את קריאתו.
2. את ההגהות הקטנות סימנתי על הדף, ושם בראש כל שורה מופיע X בתוך עיגול לציין שבשורה זו יש תיקון.
3. בכותרת המשנה של המאמר יש לכתוב "קיצור הלכות שקר".

עמ' 1:

בסוף הפסקה המתחילה במילים "ישנם", להוסיף את המשפטים הבאים, כולל הערת השוליים: נחלקו מוני המצוות אם למנות את "מדבר שקר תרחק" כמצוות עשה. חלקם מנו אותה כמצווה עצמאית, חלקם כללו אותה בתוך מצוות אחרת וחלקם לא מנו אותה כלל⁵⁴. אף על פי כן, ניתן לקבוע כי כולם ראו בהרחקה מן השקר עניין יסודי ובסיסי, הנוגע ליסודות דרכה המוסרית של התורה.

עמ' 4

לאחר הפסקה **המסתיימת** במילים "...החיוב ההלכתי", יש להוסיף את הפסקה הבאה: העובדה כי מדובר בפסיקה המכוונת לחיילים, שאין סיפק בידם לבחון את כל סעיפי ההלכה ולא תמיד באפשרותם להתקשר לרב פוסק, מחייבת גם כתיבת מעין 'קיצור הלכות' שאף הוא יאופיין בהיותו כתוב בסגנון שונה. אין מדובר ברשימת כמה הלכות בסיסיות אלא בקווים עקרוניים למציאת ההלכה במציאות המיוחדת. על קווים אלה להירשם בקיצור כדי שיהיה ניתן להשתמש בהם ביעילות, ומובן שעליהם לגרום לכך שפסיקת ההלכה במציאות מסובכת זו תהיה קרובה ככל האפשר לאמיתה של תורה. גם במאמרנו ייעשה ניסיון להעמיד בקיצור כמה עקרונות, וחיילי ישראל יוכלו לכוון את מעשיהם בהתרחקות מן השקר.

⁵⁴ חלק משיטות הראשונים מופיע במאמרו של הרב חנוך גולדברג, "האם מותר לפעמים לשקר לפי ההלכה" בתוך: שנה בשנה, הוצאת היכל שלמה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 187-195.

הצעה לתיקון דבר העורך

עולם התורה צמא להתחדשות. גם אם לא ברור עדיין מהו הכיוון הנכון ומה יהיו ביטויי ההתחדשות, התחושה הכללית היא שנתבעת פריצת דרך מסוימת, יעדים נוספים ורעננות, שאם לא כן יש חשש גדול לקיפאון ולנסיגה. התמודדויות חדשות ואתגרים שהזמן גרמן מחייבים מענה. בעיות חינוכיות ושאלות רוחנית ומעשיות קוראות לבחינה מתמדת של היסודות הרוחניים. מעבר לכך, הצורך בליכוד הציבור התורני הציוני הוא צו השעה.

* * *

איזוהי התחדשות רצויה, בניגוד לשינוי צורה פסול? הרצויה היא המצמיחה ענפים חדשים, עלים רעננים ופרות מתוקים – מעץ החיים עצמו, "תורה זו עץ החיים". אם שמוע בישן תשמע בחדש, ורק המחובר לשלשלת מסירת התורה בישראל ושומע בישן הוא הראוי לכוון התמודדות עם החדש.

* * *

עולם התורה הציוני התפתח בימי דור בצורה מרשימה. ישיבות רבות נוסדו, ויש בהן גוונים וזרמים שונים. כוחות צעירים עולים ופורחים, ומחפשים את ביטויים. קריאתו של הראי"ה לחיים של יצירה נעשית משמעותית מיום ליום. מנגד, לא נוסד עדיין כלי ביטוי מרכזי שיביא יצירה זו לכלל הציבור ולעוסקים בתורה, ועל ידי כך יגרום לתסיסה ולבירור עמוק של היצירות השונות. ביוזמתם של רמ"ם משיבות שונות, יחד עם ארגון רבני 'צהר', מוקם בזה בס"ד כתב עת תורני לכלל ציבור בני התורה בעולם הציוני דתי. הקמת כלי ביטוי בו שותפים רבים תוכל להוות מנוף ליצירה, לליכוד הכוחות, להתחזקות ולעלייה רוחנית, ואף להוציא יקר מזולל ולהפיק מהתמודדות עם תופעות שהזמן גרמן גילויים בתורה. כתב העת יעסוק בתורה לכל מקצועותיה ומרחביה, ואף יתמודד עם שאלות חינוכיות, תרבותיות וחברתיות באורה של תורה. כתבתי כתב העט יהיו שותפים את בעיצובו, בין בפתיחת מדורים חדשים, בין בגיוון ובהרחבת הדעת. אנו מייחלים להשתתפות פעילה, בקריאה, בתגובה, בכתיבה ובהפיכת כתב עת זה לבמה מרכזית לבירורה של תורה בתחיית ישראל בארצו.

העורך

